

УДК 341.01

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.55>

Тетяна Грабович,
канд. юрид. наук

КОДИФІКАЦІЯ НОРМ ПРО МІЖНАРОДНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ У МЕЖАХ ООН

У статті висвітлено кодифікаційний розвиток норм про міжнародно-правову відповідальність держав у межах діяльності ООН, що є визнаною універсальною авторитетною організацією на міжнародному рівні, та визначені основні тенденції такої кодифікації. Встановлено, що КМП ООН у 1949 р. визначила тему міжнародної відповідальності як таку, що підлягає першочерговому розгляду, й фактично поклала початок тривалому періоду кодифікації норм про відповідальність держав. У статті послідовно викладено етапи кодифікаційної роботи КМП ООН над темою відповідальності держав. Проаналізовано роботу спеціальних доповідачів над темою міжнародної відповідальності держави – Р. Аго, В. Ріфагена, Г. Аранджо-Руйса і Дж. Кроуфорда.

Встановлено, що наслідком нелегкої тривалої роботи КМП ООН над темою відповідальності держав стало прийняття у 2001 році Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Цей документ містить норми, що встановлюють стандарти поведінки держав у результаті порушення міжнародних зобов'язань та не стосується питань відповідальності міжнародних організацій, відповідальності держав за поведінку організацій, індивідуальної відповідальності за міжнародним правом, відповідальності за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом. Доводиться, що кодифікація і прогресивний розвиток міжнародного права загалом та права міжнародної відповідальності зокрема мають вагоме значення для підвищення ефективності функціонування міжнародного права та реалізації викладених у статуті ООН принципів. Робиться висновок, що положення конвенції щодо міжнародної відповідальності держав є обґрунтованими та сприятимуть прогресивному розвитку права міжнародної відповідальності. Міжнародна судова та державна практика підтверджують, що статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння містять низку визнаних звичаєвих норм міжнародного права. З одного боку, такі звичаєві норми існують незалежно від їх закріплення у конвенції, з іншого ж боку, кодифікація норм у міжнародному договорі забезпечуватиме юридичну визначеність у сфері міжнародної відповідальності держав.

Ключові слова: кодифікація міжнародного права, Комісія міжнародного права ООН, Статті про відповідальність держав.

Постановка проблеми. Сучасне право міжнародної відповідальності постійно розвивається, і невід'ємним елементом такого розвитку є процес кодифікації. Необхідність кодифікації принципів і норм міжнародної відповідальності держав зумовлювалася розвитком міждержавних зв'язків та багатоманітністю практики взаємного висування претензій [1, с. 8]. Окрім того, норми, що становлять інститут міжнародно-правової відповідальності, мають переважно звичаєвий характер, що надає підвищену значимість їх кодифікації [2, с. 175]. Тому актуальним є ґрунтовне дослідження проблем кодифікації норм про міжнародну відповідальність держав.

На початку ХХ ст. Ліга Націй намагалася кодифікувати норми про відповідальність держав у міжнародному праві, однак такі спроби не мали успіху. Після Другої світової війни питаннями кодифікації і прогресивного розвитку міжнародного права почала

займатися ООН. Відповідно до п. 1 ст. 13 Статуту ООН Генеральна Асамблея організує дослідження і робить рекомендації з метою заохочення прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації. У 1947 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 94 (I) та створила Комітет з прогресивного розвитку міжнародного права і його кодифікації, завдання якого полягало у розгляді методів, за допомогою яких Генеральна Асамблея могла б виконувати функції, пов'язані з кодифікацією міжнародного права і його прогресивним розвитком. Комітет провів низку засідань і схвалив доповідь, що містила рекомендацію про заснування Комісії міжнародного права ООН (далі – КМП ООН). У пункті 1 статті 1 Положення про КМП ООН проголошувалося: «Комісія міжнародного права має на меті сприяти прогресивному розвитку міжнародного права і його кодифікації». КМП ООН у 1949 р. визначила тему міжнародної відпо-

відальності як таку, що підлягає першочерговому розгляду, й фактично поклала початок тривалому періоду кодифікації норм про відповідальність держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Велике значення для дослідження права міжнародної відповідальності загалом та кодифікації цієї сфери зокрема мають наукові праці таких вчених-юристів, як: Р. Аго, Я. Броунлі, В. А. Василенка, Д. Джінкс, О. В. Задорожнього, А. Зайберт-Фор, І. І. Лукашука, Б. Конфорті, Дж. Кроуфорда, В. А. Мазова, С. Оллесона, М. Сассолі, М. О. Ушакова, М. Х. Фарукшина та ін. Водночас питанням кодифікаційного розвитку норм про міжнародну відповідальність держав не приділено належної уваги, що зумовлює необхідність їх подальшого вивчення.

Постановка завдання. У статті поставлено за мету дослідити кодифікаційний розвиток норм про міжнародно-правову відповідальність держав у межах діяльності ООН, що є визнаною універсальною авторитетною організацією на міжнародному рівні, та визначити основні тенденції такої кодифікації.

Виклад основного матеріалу. Кодифікація чітко формулює і закріплює зобов'язання держав, дає чітке уявлення про діючі в тій чи іншій галузі міжнародного спілкування юридично обов'язкові для всіх держав правила [3, с. 247]. КМП ООН у своєму статуті розуміє кодифікацію як більш точне формулювання і систематизацію норм міжнародного права в тих сферах, в яких є певні положення, встановлені визнаною державною практикою, прецедентами і доктриною [4].

КМП ООН, починаючи свою роботу над темою відповідальності, наголосила на необхідності розрізнення двох видів відповідальності: відповідальності за протиправні діяння та відповідальності за шкоду, яка виникла в результаті діяльності, що не заборонена міжнародним правом. Комісія обґрунтувала це тим, що такі види відповідальності регулюються різними комплексами норм, проявляються у різних формах та мають різну юридичну природу [5, с. 2].

У 1953 році Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції зазначила, що для підтримки та розвитку мирних відносин між державами бажано кодифікувати принципи міжнародного права, якими визначається відповідальність держав, беручи до уваги, що Комісія включила на своїй першій сесії питання «Відповідальність держав» до попереднього списку сфер міжнародного права, що підлягають кодифікації, й запропонувала Комісії міжнародного права приступити, як тільки вона вважатиме за доцільне, до коди-

фікації принципів міжнародного права, що визначають відповідальність держав [6].

У 1955 р. було розпочато роботу над питанням відповідальності держав. Ф. Гарсія-Амадор був призначений Спеціальним доповідачем із теми відповідальності держав за шкоду, спричинену особистості та майну іноземців на їхній території. Ф. Гарсія-Амадор представив 6 доповідей до 1961 року. Однак «через необхідність виконання інших обов'язків КМП не розглянула представлені доповіді більш-менш докладно» [7].

У ході роботи КМП ООН підхід, згідно з яким міжнародна відповідальність держав розглядалася як відповідальність за шкоду, завдану іноземцям та їхньому майну, піддався критиці. Низка членів Комісії вважали за необхідне кодифікувати загальні норми про відповідальність держав. Стверджувалося, що неприпустимо обмежувати питання про відповідальність держав відповідальністю за шкоду, заподіяну іноземцям, та необхідно більш широко розглянути питання, а саме розглянути норми про відповідальність держав за порушення державного суверенітету, незалежності, територіальної цілісності та права народів на самовизначення [8].

У резолюції ГА ООН № 1765 від 1962 р. було прийнято рішення розглядати відповідальність держав в цілому й відзначено, що, обговорюючи питання про відповідальність держав, слід приділяти належну увагу розгляду цілей і принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй [9, с. 65]. У цьому ж році питання про міжнародну відповідальність держав було включене у низку трьох основних питань для першочергового вивчення.

Різноманітність підходів до кодифікації питань міжнародної відповідальності в процесі роботи сесії КМП ООН стала підставою для створення Підкомітету Комісії з питання відповідальності держав у 1962 році. Завдання Підкомітету полягало у поданні попередньої доповіді з рекомендаціями щодо обсягу подальшого вивчення. Доповідь Підкомітету мала велике значення у визначенні векторів подальшої роботи з кодифікації міжнародної відповідальності, а саме: формулювання загальних норм, що регулюють міжнародну відповідальність держав; необхідність відкласти вивчення питання про відповідальність інших суб'єктів міжнародного права, таких як міжнародні організації [10, с. 14].

Керівником Підкомітету було призначено другого Спеціального доповідача Р. Аго. До цього часу отримала підтримку ідея Р. Аго, згідно з якою Комісії слід переорієнтувати свою увагу на «визначення загальних норм,

що регулюють міжнародну відповідальність держави». У період з 1969 по 1980 рр. Р. Аго представив вісім доповідей. Протягом цього часу КМП ООН прийняла 35 статей, які склали основу статей про походження та основні характеристики відповідальності держав [7]. У 1980 році Комісія в попередньому порядку в першому читанні прийняла першу частину проекту статей, присвячену походженню відповідальності.

У період з 1980 по 1986 рр. третій Спеціальний доповідач В. Ріфаген представив сім доповідей. В. Ріфагена змінив Г. Аранжо Руїз, в кінці роботи якого (1996 р.), після подання восьми доповідей, КМП прийняла перший всеосяжний текст проектів статей з коментарями. Г. Аранжо Руїз зробив важливий внесок у цей проект шляхом складання розділів про відшкодування, контрзаходи, наслідки «міжнародних злочинів» та вирішення спорів [7]. У 1996 році Комісія завершила перше читання проекту статей і через Секретаріат ООН направила його для відгуків урядам.

У 1997 році Комісія призначила Дж. Кроуфорда Спеціальним доповідачем, який в період з 1998 по 2001 рік представив три доповіді, підготовлені з урахуванням зауважень урядів, нових тенденцій в практиці держав, судових рішень та теоретичних досліджень, і КМП провела друге читання проектів статей.

У період з 1998 по 2000 рр. Комісія розглянула весь текст і прийняла нові проекти статей, які були представлені для коментарів урядам, після вивчення яких у ході п'ятдесяти третьої сесії в 2001 році був прийнятий остаточний варіант, який містить 59 проектів статей. Крім того, було завершено складання коментарів до них [7].

Таким чином, 12 грудня 2001 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 56/83, що як додаток містить документ «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння».

Статті цього документа взято до відома та запропоновано «увазі урядів, не зачіпаючи при цьому питання про їх майбутнє прийняття чи інші належні заходи». Таким чином, завершилася майже піввікова робота КМП ООН над Проектом статей про відповідальність держав. Дана робота була високо оцінена як державами, так і доктриною. Уряди в своїх коментарях до представленого проекту охарактеризували його як такий, що став найважливішим із тих, які коли-небудь здійснювалися Комісією [11].

Генеральна Асамблея ООН у резолюції А/74/421 від 18 грудня 2019 р. [12] знову відзначила, що тема відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння має вели-

чезне значення у відносинах між державами, продовжує визнавати важливість та корисність Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння та постановила продовжити в рамках робочої групи Шостого комітету розгляд питання про прийняття конвенції про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння чи інші належні заходи на основі статей.

Висновки.

Питання про відповідальність держав перебувало у сфері уваги КМП ООН з 1949 р. У роботі з кодифікації брали участь спеціальні доповідачі з числа найвідзначніших юристів-міжнародників: Р. Аго, В. Ріфаген, Г. Аранжо-Руїс і Дж. Кроуфорд, відомі юристи та делегати різних держав-членів ООН, які представляли доповіді і брали участь в обговореннях, що відбулися в Шостому комітеті ГА ООН, яка активно «супроводжувала» діяльність Комісії, рекомендуючи їй продовжувати як «найбільш першочергову» роботу над проектом статей про відповідальність держав [10, с. 13].

Наслідком нелегкої тривалої роботи КМП ООН над темою відповідальності держав стало прийняття у 2001 році Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Цей документ містить норми, що встановлюють стандарти поведінки держав у результаті порушення міжнародних зобов'язань, та не стосується питань відповідальності міжнародних організацій, відповідальності держав за поведінку організацій, індивідуальної відповідальності за міжнародним правом, відповідальності за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом.

Положення статей про відповідальність держав Конвенції з міжнародної відповідальності держав є обґрунтованими та сприятимуть прогресивному розвитку права міжнародної відповідальності. Міжнародна судова та державна практика підтверджують, що статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння містять низку визнаних звичаєвих норм міжнародного права. З одного боку, такі звичаєві норми існують незалежно від їх закріплення у конвенції, з іншого ж боку, кодифікація норм в міжнародному договорі забезпечуватиме юридичну визначеність у сфері міжнародної відповідальності держав.

Список використаних джерел:

1. Колосов Ю. М. Ответственность в международном праве. 2-е изд., стер. Москва: Статут, 2014. 224 с.

2. Тимченко Л. Д. Международное право. Вводный курс. Одесса : Феникс, 2014. 320 с.

3. Мовчан А. П., Ушаков Н. А. Кодификация и прогрессивное развитие международного права на современном этапе. *Становление и развитие советской науки международного права* / отв. ред. Ф. И. Кожевников. Москва: МГИМО, 1975. С. 246-262.

4. Положение о Комиссии международного права. URL: https://archive.is/20070302144301/https://www.un.org/russian/law/ilc/ilc_statute.htm#selection-279.0-279.41 (дата звернення: 07.09.2020).

5. Каламкарян Р. А. Юридические последствия правомерного поведения государств. Москва : Наука, 1987. 128 с.

6. Резолюція ГА ООН. A/RES/799 (VIII) від 7 грудня 1953 р. URL: <https://undocs.org/ru/> (дата звернення: 07.09.2020).

7. Кроуфорд Д. Статьи об ответственности государств за международно-противоправные

деяния. *United Nations Audiovisual Library of International Law*. URL: www.un.org/law/avl (дата звернення: 07.09.2020).

8. ГА ООН. Официальные отчеты. Пятнадцатая сессия (первая часть). Шестой комитет. 649-672 заседания.

9. United Nations. General Assembly. Seventeenth Session. Resolution 1765 (XVII). UN Doc. A/RES/1765 (XVII).

10. Кешнер М. В. Право международной ответственности : учебник. Москва : Проспект, 2017. 240 с.

11. Ответственность государств. Комментарии и замечания, полученные от правительств: док. ООН A/CN.4/515. Нью-Йорк: ООН, 2001.

12. United Nations. General Assembly. Seventy-fourth session. Resolution 74/180. 18 December 2019 Responsibility of States for internationally wrongful acts. UN Doc. A/RES/74/180. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/74/180> (дата звернення: 07.09.2020).

Tetyana Grabovich. Codification of rules of international responsibility of states within the UN

The article highlights the codification of rules on the state's international responsibility within the UN and identifies the main directions of such codification. It was established that the International Law Commission in 1949 identified the topic of international responsibility as one that should be considered as a priority, and in fact, marked the beginning of a long period of codification of norms on the responsibility of states. The article consistently outlines the stages of the codification work of the ILC on the topic of state responsibility. The work of special rapporteurs on the topic of international responsibility of the state - R. Ago, W. Rifaat, G. Arandjo-Ruiz and J. Crawford - is analyzed.

It was established that a consequence of the long-term work of the ILC on the topic of state responsibility was the adoption in 2001 of Draft articles on the responsibility of states for internationally wrongful acts. This document contains norms that establish standards for the conduct of states as a result of violation of international obligations and does not deal with the issues of responsibility of international organizations, responsibility of states for the conduct of organizations, individual responsibility under international law, responsibility for the harmful consequences of conduct not prohibited by international law. It is proved that the codification and progressive development of international law in general, and the law of international responsibility, in particular, are important for increasing the effectiveness of the functioning of international law and the implementation of the principles set out in the UN Charter. It is concluded that the adoption of a Convention on the international responsibility of states will contribute to the progressive development of the law of international responsibility. International jurisprudence and state practice confirm that the Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts contain a number of recognized customary rules of international law. On the one hand, such customary rules exist regardless of their enshrining in a convention, on the other hand, the codification of rules will provide legal certainty in the sphere of international responsibility of states.

Key words: codification of international law, state responsibility, International Law Commission, Articles on State Responsibility.